

بررسی تاثیر زبان فارسی بر مرثیه سرایی کشمیری

دکتر سعید بزرگ بیگدلی^۱

نصیر علی صوفی (کشمیر هند)^۲

چکیده

کشمیر، از فرهنگ ایرانی بهره‌ زیادی برگرفته است، در گذشته‌ ای نه چندان دور ایرانیان نقش مهمی در تعلیم و گسترش اسلام در این سرزمین به عهده داشته اند و به تعبیری تمدن و فرهنگ اسلامی در کشمیر جامعه ایرانی در بر کرده و فارسی، زبان دین و علم گردیده بود. از آنجا که عارفان ایرانی، آیین جدید را با زبان که خود و شاگردان و یارانشان بدان تکلم می‌ نمودند و نیز همراه ادبیات پارسی، به کشمیریان عرضه نمودند، در میان توده مردم این دیار، زبان فارسی زبان و گفتار دینی و مقدس، حرمت و جایگاهی بلند یافت و به سرعت زبان و گویش محلی را متاثر و متحول ساخت بطوریکه بسیاری از کلمات فارسی به زبان مردم این سرزمین وارد شد و زبان پارسی در زمانی کوتاه آنچنان در کشمیر فراگیر شد که این خطه سرسبز و بهشت گونه، بدرستی «ایران صغیر» نام گرفت.

در دوره حکومت زین العابدین (۱۴۲۰-۱۴۷۰ میلادی) زبان فارسی در کشمیر زبان رسمی اعلام گردید و دیری نگذشت که زبان فارسی جای سنسکریت را گرفت و در همه ابعاد زندگی مردم کشمیر نفوذ کرد. مرثیه سرایی نیز که پیش از آن به زبان سنسکریت/کشمیری سروده می‌ شد دگرگون گردید و برای ادامه حیات خود جامعه فارسی را برگزید، و آثار فراوانی در این زمینه وجود دارد که نشان دهنده تاثیر زبان و ادب فارسی بر مرثیه سرایی کشمیری است.

اکنون بعد از گذشت حدود پنج قرن اگرچه این تاثیر و نفوذ در موارد مختلف افول پیدا کرده است اما در زمینه مرثیه سرایی کشمیری تاثیر زبان فارسی نه تنها افول پیدا نکرده بلکه به طور روز افزون بیشتر و عمیق تر نیز گردیده است. در این مقاله کوشش بر این است که تاثیر زبان فارسی بر مرثیه سرایی کشمیری را از ابعاد مختلف ادبی و علمی بویژه تحول زبان بررسی شده علت شکوفایی آن را تبیین گردد.

واژگان کلیدی: مرثیه سرایی کشمیری، عرفان ایرانی، زبان و ادبیات فارسی، موسیقی صوفیانه

مقدمه

کشمیر به عنوان نزدیک ترین مکان به بهشتی که در زمین می‌ توان یافت شهرتی کهن دارد. سوای زیبایی برجسته و جلوه های تماشایی آن، هنر و کارهای دستی هنرمندانش این سرزمین را تاج سر جهان قرار داده است. بقول شاعری:

اگر فردوس بر روی زمین است
همین است و همین است و همین است

مردم کشمیر علاقه فراوانی به عرفان اسلامی دارند و این عرفان را مدیون عرفای ایرانی می‌ دانند. وظیفه نشر اسلام در کشمیر به عهده مبلغانی بوده که زبان مادریشان فارسی بوده است. از این رو در کشمیر فارسی تنها یک زبان تلقی نمی‌ شد، بلکه از وجهه ای مقدس گونه نیز برخوردار بود. زبان فارسی بر ادب و فرهنگ کشمیری تاثیر فراوانی گذاشته است. وقتی این تاثیر مورد بررسی قرار می‌ گیرد به طور واضح مشاهده می‌ شود که با گذشته حدود پنج قرن اگرچه این تاثیر در فنون دیگر همچون غزل، رباعی و غیره افول شدیدی پیدا کرده است، اما در زمینه مرثیه سرایی کشمیری تاثیر زبان فارسی همچنان رو به افزایش است. لذا در ادامه این مقاله تاثیر زبان فارسی بر مرثیه سرایی کشمیری را از ابعاد مختلف بررسی نموده و علت شکوفایی آن را بیان می‌ نمایم. اما قبل از ورود به اصل مطلب ابتدا باید فن مرثیه به طور مختصر تعریف شود.

۱- استاد و عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس

۲- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس

تعریف مرثیه

لفظ مرثیه از ریشه "رثا" است و در لغت عربی "رثاء" بر فوت کسی، اوصاف او را بیان نمودن و اظهار تاسف کردن معنی می‌دهد. اما در اصطلاح ادبی مرثیه به شعری گفته می‌شود که شاعران در سوگ خویشاوندان، پادشاهان، بزرگان قوم، عالم دین و شرح مصیبت ائمه معصومین علیه‌السلام بویژه در شرح مصائب و شهادت سرور شهیدان حضرت امام حسین و یاران وفادار وی سروده است. می‌شود، در مرثیه، شاعر به بیان و یاد مناقب و فضائل و مکارم متوفا می‌پردازد و شأن و مقام او را تجلیل می‌کند و از دست رفتن او را ضایعه‌ای عظیم بر می‌شمارد.

تاریخ مرثیه سرایی

تاریخ مرثیه سرایی فی ذاته همان قدر قدیم است که وجود ذات انسانی - گفته اند آدم ابوالبشر، پس از آن که "هابیل" به دست برادرش "قابیل" به قتل رسید در عزای فرزند مرثیه‌ای سرود و این رسم استمرار یافت. مرثیه همدوش تهذیب انسانی رفتار کرد و در تاریخ هر ملت، روایات مرثیه به شکل های گوناگون مرسوم بوده است. فن مرثیه‌سرایی از عربی به فارسی منتقل گردیده و از آنجا به زبان کشمیری و به زبان‌های دیگر سرایت پیدا کرده است.

تاریخ مرثیه‌سرایی کشمیری

تاریخ مرثیه سرایی را می‌توان به سه دوره زیر تقسیم کرد:

۱- مرثیه سرایی در کشمیر قبل از ورود اسلام

۲- مرثیه سرایی در کشمیر بعد از ورود اسلام

۳- مرثیه سرایی در دوره معاصر

۱- مرثیه سرایی در کشمیر قبل از ورود اسلام

مرثیه سرایی در کشمیر قبل از ورود اسلام به دره اسلام به دره کشمیر موجود بود و فرم ابتدای آن به شکل "وانگ" (vang) در سنسکریت یا به صورت "وان" (van) در کشمیری بوده است و به طبق یک اندازه، وان در کشمیر تاریخ به چهار هزار سال که در بر دارد و در کشمیر وانگ یا وان را به موقعی می‌شروند و وقتی کسی از این دنیا می‌گذشت، زنی مخصوص برای چند روز در خانه سوگوار بیهقی می‌سرود و مردمان را به گریه می‌آورد این زن به عنوان "وان گوی" نامیده می‌شد و مشهود است که مرثیه خوان یا به اصطلاح جدید زاگر و روضه خوان شکل دوم این زن "وانگوی" است، به هر کیفی، زبان کشمیری در فرم وانگ یا وان و وزن و به شکل بند امروز ارتقا یافت. (غلام رسول جان، ص ۳۶۱)

www.anjomanfarsi.com

۲- مرثیه سرایی کشمیری بعد از ورود اسلام به کشمیر:

سید شرف الدین که در تاریخ کشمیر نام وی سید بلبل شاه و سید عبدالرحمان نیز آمده است و به قول بعضی از ترکستان و یا خراسان به همراه چند صد نفر از سادات ایرانی در عصر سلطنت سوهادوا (۱۳۰۱-۱۳۲۰) (Sohadva) وارد کشمیر شد. این اولین اسم مبلغ ایرانی است که در کتب تاریخ کشمیر به چشم می‌خورد که برای ترویج دین اسلام و فرهنگ و زبان فارسی کشمیر را به عنوان مرکز فعالیت تبلیغاتی خود انتخاب نمود. رین چان پادشاه وقت به دست بلبل شاه به دین اسلام گروید و به نام سلطان صدرالدین بر تخت پادشاهی کشمیر در سال ۱۳۲۰ نشست. (شمس الدین احمد، ص ۴۲۵).

گفته می‌شود پس از مسلمان شدن پادشاه بیش از ده هزار هندو به کیش بلبل شاه پیوستند. به این ترتیب کشمیر شاهد انقلاب مسالمت آمیز و نامحسوس بود که بعد با ورود یک گروه از صوفی ها در دوره سلطنت شهیمیر تقویت شد. (الطاف حسین، ص ۴۱)

عهد سلطنت شهیمیریان که در سال ۷۴۲ هجری آغاز گردیده بود عهد ترویج و گسترش زبان و ادبیات و فرهنگ

فارسی در کشمیر به شمار می‌رود. هجده تن از سلاطین این خانواده بیش از دو قرن بر کشمیر حکومت کردند و در ترویج زبان و ادبیات و فرهنگ ایرانی خدمت شایسته‌ای انجام دادند. (احمد شمس، ص ۴۲۶)

با ورود دین اسلام در کشمیر، زبان و ادبیات فارسی زیرسایه دولت و حکومت، قبول عام یافت و زبان سنسکریت روی به افول پیدا کرد، در نتیجه زبان کشمیری تحت نفوذ فارسی قرار گرفت، و همدوش زبان فارسی رفتار کرد که بر اثر آن بسیاری از علما و فضلا و شمرا و ادبا دو زبانه ظهور کردند و در همه اصناف سخن طبع آزمایی نمودند، لذا این جا است که صنف مرثیه هم با دیگر اصناف شعری رواج پیدا کرد. (سید محمد انیس کاظمی، ص ۱).

در همین دوره میر سید حسن که یکی از اعلما نامور و نویسنده بزرگ آن عصر بود در سال ۸۱۴ هجری جهان را بدرود گفت. مشهور است که وی اولین نویسنده معروف است که واقعه کربلا را به زبان کشمیری و به صورت مرثیه داد سخنوری داد. (همان)

از مطالعه مرثیه‌های میر سید حسن برمی‌آید که مرثیه‌های وی از لحاظ هیئت شعری سه مصرعی هستند و تجزیه زبانی نشان می‌دهد که بر مرثیه‌های وی رنگ‌آمیزی زبان سنسکریت غالب است، یکی از مرثیه‌های می‌رسید حسن به زبان کشمیری که در تاریخ موجود است، مشتمل بر حمد، نعت، منقبت و درد (روضه امام حسین (ع)) می‌باشد. لذا از این بر می‌آید که مرثیه یکی از اصناف شعری در دهه اول قرن نهم هجری شناخته شده بود. (غلام رسول‌جان، ص ۳۶۱)

اینک نمونه‌ای از این مرثیه را ملاحظه فرمایید و متوجه خواهید شد که در این مرثیه به جز چند کلمات مشترک فارسی و سنسکریت هیچ واژه‌ای فارسی خالص دیده نمی‌شود بلکه همه واژه‌ها از زبان کشمیری می‌باشند:

دانشگاه هرمزگان

انجمن علمی زبان ادبیات فارسی

هفتمین همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی

www.anjomanfarsi.ir

نمونه از مرثیہ سنسکرت آمیز کشمیری با ترجمہ

قدیم مرثیہ سنسکرت آمیز -
 از قلم میر سید حسن مرحوم بعد شہامی
 (الف) دو دین کار چکھ = یوں ڈر گپہ بار چکھ
 کیوں شو باز چکھ لبتے -
 (ب) اوڑھہ پون کیا کر تارن = چانن پاتھن کروا تہ لطف
 سارن پاپن نو ادرتے
 (ج) شتر کار ترہہ پیلہ پیمہ سارس = کند لگہ پنر رتہ بندہ کارن
 تر پیمہ رچہ کوئند پیمہ سوری تر پیمہ
 (د) کور چتر سو دوس دامن گپری = دیہ پتری پیمہ کر ز گتس پیمہ
 ہو ادرتے کو رتھن عالم سگ
 (ه) پانترن وقتن پیمہ کر آھی = دو میانہ اتھہ ما سو ز انہ آئی -
 یو بنبہ ہم پندہ تنہہ بازر سگ
 (و) تہنری ماہ پیمہ بڈر حکاے = نننر اندر پیمہ لوب بوڑ پائے
 بوڑن نہ مال ز انہ سو کھ ساد سگ

ترجمه این اشعار =
 (الف) ای خدای برتر تو می هط آنند و بس = جای پناه من و ما و می و مجای تو می
 تو بی همما هستی و کفو می دریم سر می نداری -
 (ب) مثل من ضعیف دای و کند فهمی بجز زبان عمد و ثنا و ستایش تو ادا کند = و چه کسی میتواند
 معرفت کتبه خرات تو حاصل بنماید = مجله لفظ شتهای و جنات کی من را بیمار زو
 و عفو و در گنزم بنما ←
 (ج) چو امر کل نفس ذائمه الموت اشکارا نور مثل من عیبا فان لبود - طاهر حیات در قفص
 اسیری و زندان موت گرفتار شود هر سو خوش و نوحه گری شود - کس کس را بکار ناید
 پدر از لپه برادر از برادر خبر شود و هر طرف نفسی با بشر =
 (د) من بدان دریای رحمت الهی حضرت محمد و آل اطهارش چنگ بزنم و دامنش دستگیرم
 بگیرم - آن فرد که در طلب خدا به کوه و شیت گذر افروز در محبت و از وطن به وطن شد
 دعوت فرمود و تو ای خدا او را شفیع و رحمت عالیمان قرار دادی -
 (ه) در پنج مانه نماز او دما نمود و لجا فرمود در اعتراف بجز و انکساری کرد که ای خدا ما عبد
 حق عبادتک و ما عرفناک حق معرفتک تا که در آن عرصه قیامت بکام می آمد -
 (و) ولایت و محبت شان متماک است به بهای بر من که انظر انظر فخری سیرتس بود
 و در خاک سجده نشسته بنیش و بتاج و در فغانک ذرک سر فراز گردید
 و از مال دنیا و زر و سفید (سیم و زر) اجتناب فرمود -

همانطور که بالا ذکر گردید با ورود دین اسلام در کشمیر، زبان و ادبیات فارسی زیر سایه دولت و حکومت، مقبول گردید و زبان سنسکریت ضعف و اضمحلال پیدا کرد و در نتیجه زبان کشمیری تحت تاثیر و نفوذ زبان فارسی قرار گرفت. یکی از سلاطین مقتدر دودمان شهمیری به نام سلطان سکندر شهمیری در سال ۸۱۶ هجری از دنیا رحلت کرد. اهل شهر بر او ماتم گرفتند. ملا احمد کشمیری و میر سید محمود بیهقی متخلص به درویش، مرثیه های پر درد و غم به زبان فارسی گفتند. یکی از مرثیه های درویش به مطلع زیر چنین ثبت رسیده است: (غلام رسول جان، ص ۳۶۰)

کجا است سکندر کجاست میدانش در انتظار که اندگوی و چو گانش

با نفوذ و رواج فارسی در کنار زبان کشمیری، بسیاری از شعرای دو زبانه ظهور کردند که ابتدا مرثیه را به زبان فارسی می سرودند و سپس آن را به زبان کشمیری تشریح می کردند تا مخاطبان بهره مندی از آن ببرند. (حکیم غلام صفدر همدانی، ص ۷۹-۸۱). اینک نمونه ای از این نوع مرثیه تقدیم می گردد:

<p>چشم انجم خون فشان شد و حسین الوداع کنان روان شد و حسین از مورکه کربلاش منز شاه حسین درایه خیمه منز بیه کران و حسین آسمان لرزان ازان شد و حسین از دو چشمش خون روان شد و حسین می مالی دوکه آسمان پیو و حسین آیس گت کران رته و تهران و حسین (نوشه شده در سال ۸۱۲ ه ق)</p>	<p>ماه ماتم چون عیان شد و حسین چون حسین ابن علی از خیمه گاه آو محرم ته کریو ماتم مومنو و حسین درآو یله امام گندته منز حربگاه چون سکینه در رکاب آویخت دست زینب اوفتاد بر پای سمند کریس بیب سکینه پایرس تپ بوکرکیا چوک لد گر دیشت بیب زینبن کود آه</p>
---	--

بنا به مستندات موجود، ملا طاهر عنی، ملا مظهری، اوجی، مرزا داراب بیگ، ملا محمد رفیع نیز از کسانی بوده‌اند که در این دوره مرثیه‌هایی به زبان فارسی و کشمیری سروده‌اند اما متأسفانه به علت مظالم و غارتگری حاکمان مغول و آتشنی‌های حسینیه‌ها، تاکنون هیچ نمونه‌ای از این مرثیه‌ها پیدا نشده است، اگرچه همچنان جستجوها ادامه دارد.

تحول در شعر مرثیه سرایی

واقعیت این است که دین اسلام با جامه تصوف به کشمیر رسید. عارفان ایرانی و بزرگان دین همچون سید شرف الدین بلبل شاه، میر سید علی همدانی، میر شمس الدین محمد عراقی و دیگر بزرگان دین و اولیای کرام، دین حق را بر دوش تصوف و عرفان به کمال رساندند. خانقاه‌ها، صومعه‌ها مراکز رشد و هدایت مردم بودند. میر سید علی همدانی و دیگر عارفان و شعرای بزرگ ده‌ها کتاب تصنیف کرده به مردم کشمیر اهدا کردند که مهمترین آنها کتاب گرانبهای "اوراد فتحیه" از میر سید علی همدانی است که مردم کشمیر صبح و شام معمولاً در مساجد و خانقاه‌ها این اوراد را به صورت جماعت می‌خواندند. در خانقاه میر شمس الدین عراقی، مجالس و محافل موسیقی صوفیانه آراسته می‌شد. آن‌ها ساز می‌نواختند و آوازهای دلنشین و پرسوز و گدازی از شاهکارهای تصوف مثل منطق الطیر و مثنوی مولانا می‌خواندند. مریدان و خلفا که به دایره‌ها و یا صف‌های دیگر گرد می‌آمدند، به مصرعی یا به شعری که بر دل‌هایشان تأثیر بیشتری پیدا می‌کرد، وجد و سماع بر پا می‌کردند. (سید محمد انیس کاظمی)

از این جا است که مرثیه کشمیری نیز دستخوش تحول شد، چنان‌که مرثیه خوانی همراه با جماعت انجام می‌گرفت. پس خوانان (شاگردان) به گرد دایره می‌آمدند و در صف‌های دیگر دور می‌زدند. افراد منتخب و مشخص با آوازهای پرسوز، مصرعی یا شعری را که بر دل تأثیر بیشتری می‌گذاشت بلند می‌خواندند و سپس سینه کوبی کرده خاک بر سر می‌ریختند. از اینجا است که به نظر می‌رسد مرثیه سرایی کشمیری وجه متمایزی از مرثیه سرایی در نزد دیگر ملل پیدا می‌کند و از لحاظ ساختار، فرم، وزن، طول و عرض، بسیار متفاوت و در نوع خود یک فن خاص است. اما نکته جالب اینجا است که مرثیه سرایی کشمیری به حدی تحت تأثیر زبان فارسی قرار گرفت که بیشتر ابیات در مرثیه‌های کشمیری بجای واژه‌های سنسکریت یا کشمیری با واژه‌های شیرین فارسی سروده شده‌اند. سید محمد انیس کاظمی مرثیه سرای مشهور کشمیری می‌نویسد که استفاده از واژه‌های فارسی برای مرثیه سرایان، دیگر به نوعی الزام و غیر قابل انکار بدل شده بود، زیرا فصاحت و بلاغت فارسی در کشمیر چنان شهرت یافته بود که سرودن شعر به زبان دیگر از ارزش آن می‌کاست. برای مردم کشمیر فارسی تنها یک زبان تلقی نمی‌شد، بلکه از وجهه‌ای مقدس گونه نیز برخوردار بود. در میان توده مردم، زبان فارسی حرمت و جایگاهی بلند یافته بود و زبان و گویش محلی را متأثر و متحول ساخته بود، که بسیاری از کلمات فارسی به زبان مردم این سرزمین وارد شده بود. از سوی دیگر مرثیه سرایان کشمیری در بهره‌گیری از مرثیه‌های فارسی عقب‌نماندند و از آثار مرثیه‌گویان

مشهور ایرانی مانند محتشم کاشانی، وحشی بافقی، صباحی بیدگلی، وصال شیرازی، اهلی شیرازی و غیره بهره ها برداند.

مرثیه سرایان کشمیری برای خلق آثار خود، عمدتاً از کتاب های معتبر دینی فارسی زیر به طور متواتر استفاده کرده اند:

۱. مجالس المواعظ از ایت الله جعفر شوشتری (رحمة الله علیه)
۲. انوار المجالس (۲ جلدی) از محمد حسین شهرابی اردستانی
۳. کتابهای عین الحیات، حیاته القلوب و جلاء العیون از علامه محمدباقر مجلسی
۴. حدیقه الشیعه از احمد بن محمد اردبیلی، معروف به «مقدس اردبیلی»
۵. مجالس المؤمنین از شهید قاضی نورالله شوشتری
۶. کتابهای شیخ طوسی، علم الهدی، شیخ مفید
۷. کتابهای سرورالعارفین، سرورالمومنین، جامع الاخبار، مناقبت مرتضوی، طریق البقا.....
۸. حماسه حسینی، تحریفات کربلا از شهید مطهری.

تذکره نویسان، مرثیه کشمیری را از لحاظ سبک به چند دوره تقسیم نمودند: دوره اول: در این دوره ابتدایی مرثیه کشمیری، شعرا و ادبا برای مرثیه فرم وانگ یا وان، واکهه، کریکه و وزن کشمیری اختیار کردند.

دوره دوم و سوم: این دو دوره برای مرثیه کشمیری از اهمیت خاص برخوردار است، چنان که در این دوره ها مقام بند مرثیه کلاسیک اهمیت بیشتری پیدا کرد و همین مقام بند مرثیه تاکنون در کشمیر رواج دارد. این مقام بند کشمیری از ترکیب بند فارسی متأثر است. بی تردید اصطلاح مقام بند نیز همچون دوازده بند از زبان فارسی گرفته شده است.

یک طویل مقام بند مرثیه کلاسیک کشمیری به چند بند مشتمل است و تعداد بندها البته مشخص نیست، این بندها در فن مرثیه گویی کشمیری به "چهرها" موسوم اند و در این بندها رشته محکم و تسلسل بیان مشاهده می شود.

مقام بند اول بنام "حمد" برای سپاس از خدای متعال، مقام بند دوم بنام "نعت" برای ذکر درود و ثنا بر پیامبر و اهل بیت، مقام بند سوم بنام "مدح" برای بیان مدح پیامبران و امامان و مقام بند چهارم بنام "معجزه" برای بیان کرامات پیامبران و امامان و مقام بند پنجم بنام "درد" برای ذکر واقعه کربلا و آن چه بر شهیدان کربلا گذشته است، اختصاص می یابد.

www.anjomantars.com

شاعران معروف مرثیه سرا و آثارشان:

- ۱- خواجه حسین میر: ایشان از اولین مرثیه سرایان معروف کشمیر است و در آثار ایشان علاوه بر استعارات و محاورات فارسی، نشانه های تصوف فارسی نیز هویدا است. مرثیه های وی عبارتند از: اسم الله - ازل و ابد - معرفت - نماز - اسم الله - راه معرفت - کمان - جویر - میزان - باغ هما - نورالسموات و غیره.

نمونه‌ای از مرثیه "اسم الله"

انحراف نور پروردگار تو خواجه حسین میرزا اسم الله
اسم الله جگر سما علی -
بموی نا و گوی ز نور حسن لیلجفته آوو -
تاج کلک جگر لاله ادا الله
رویا رسدس رواج آوو -
چهنه رتبه پیوه کاخه رسما -
عجیبه تابع سادری رسما

بموی تو اسم اعظمو - املی وصف کر زتبه کونم زان -
ایه کس ستماس گانسه نیوز به -
وزن به جا کتونه چهنه رسما ⊕

(قاسم قلیم، ص ۱۰۲)

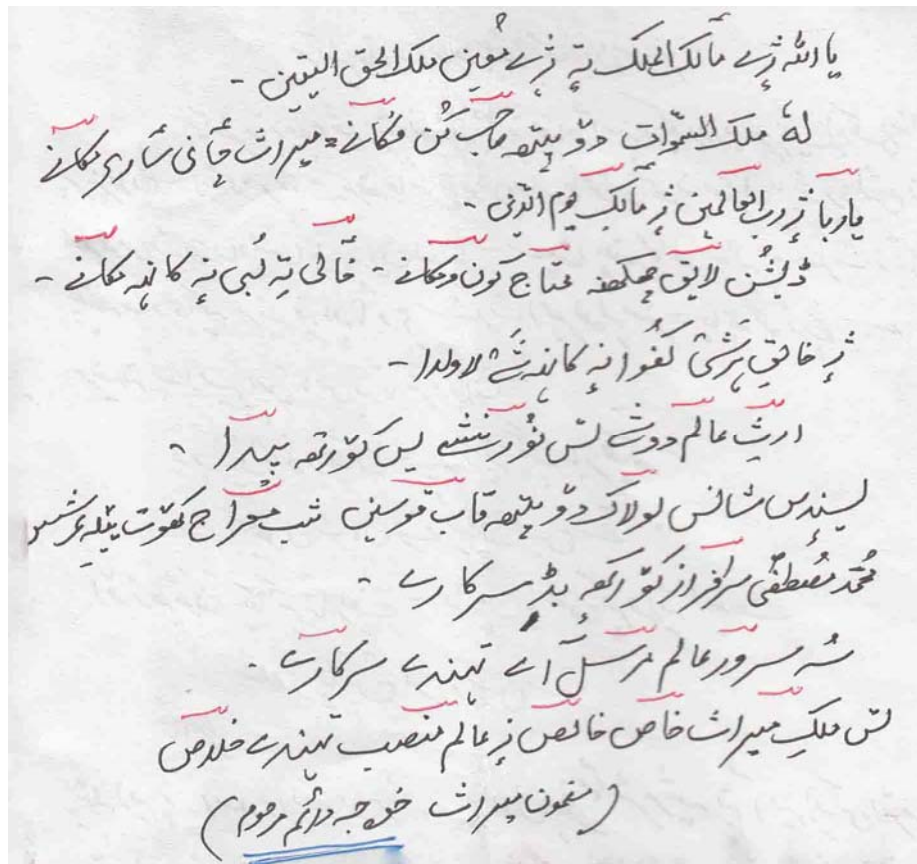
در بیت های فوق واژه های فارسی با علامت مشخص گردیده تا تاثیر زبان فارسی بر زبان کشمیری معلوم گردد. با کمی دقت اگر چنانچه کلمات فارسی در بیت های فوق حذف شوند و تلاش شود کلمات خالص کشمیری (که همان سنسکریت آمیز) استفاده گردند، نه تنها معنی و مفهوم بیت های فوق تغیر پیدا میکنند بلکه بلاغت، زیبای و شیرینی شعر نیز از بین می رود.

۲- خواجه دائم: مرثیه های معروف ایشان به شرح زیر می باشد:

قدر و جلال - نورالانوار - میراث - سفر - حمد و سپاس - منصب - معبود - شان خدا - آفتاب وحدت - معرفت - کاروانسرا - شیشه - اسم و غیره.

نمونه‌ای از مرثیه " میراث "

دانشگاه هرمزگان

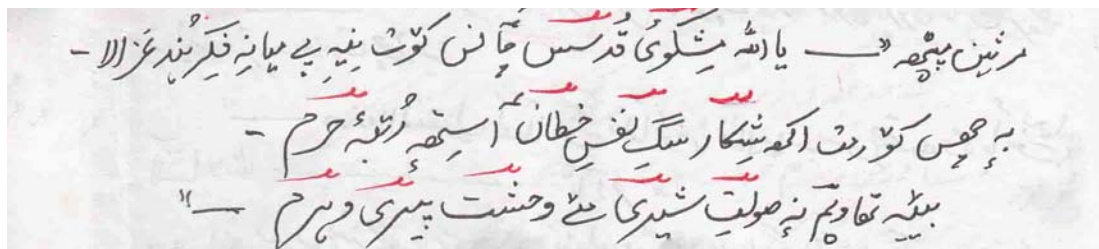
(مقبول ساجد، ص ۵۸) زبان ادبی فارسی

در این بیت واژه های فارسی در ۲۷ جا استفاده شده است و پیدا است تاثیر فارسی بر زبان کشمیری چه قدر بود.

۳- حکیم عبدالهژ: ایشان یکی دیگر از مرثیه سرایان معروف کشمیر است که مرثیه های وی دارای زبان پیچیده و سخت می باشد از ویژگیهای آثار ایشان استفاده از صنعت ابهام، ابهام و تقید و اشاره می باشد.

مرثیه معروف ایشان عبارتند از: مرگ - مشک (نافه) - رشته - خاکستر - نرگس - گوش - نردبان - شیر - دزدی - طاووس - خاموشی - قد و غیره.

نمونه‌ای از مرثیه "مشک" (نافه):

(سید محمد انیس کاظمی، ص ۲۴۳)

در این ترکیب بند (از قسمت حمد این مرثیه) ۱۱ واژه فارسی استفاده شده است و نشان دهنده اهمیت و تاثیر فارسی در مرثیه سرایی کشمیری می باشد. حال نمونه بعدی از همان مرثیه را از قسمت "مدح" ملاحظه فرمایید:

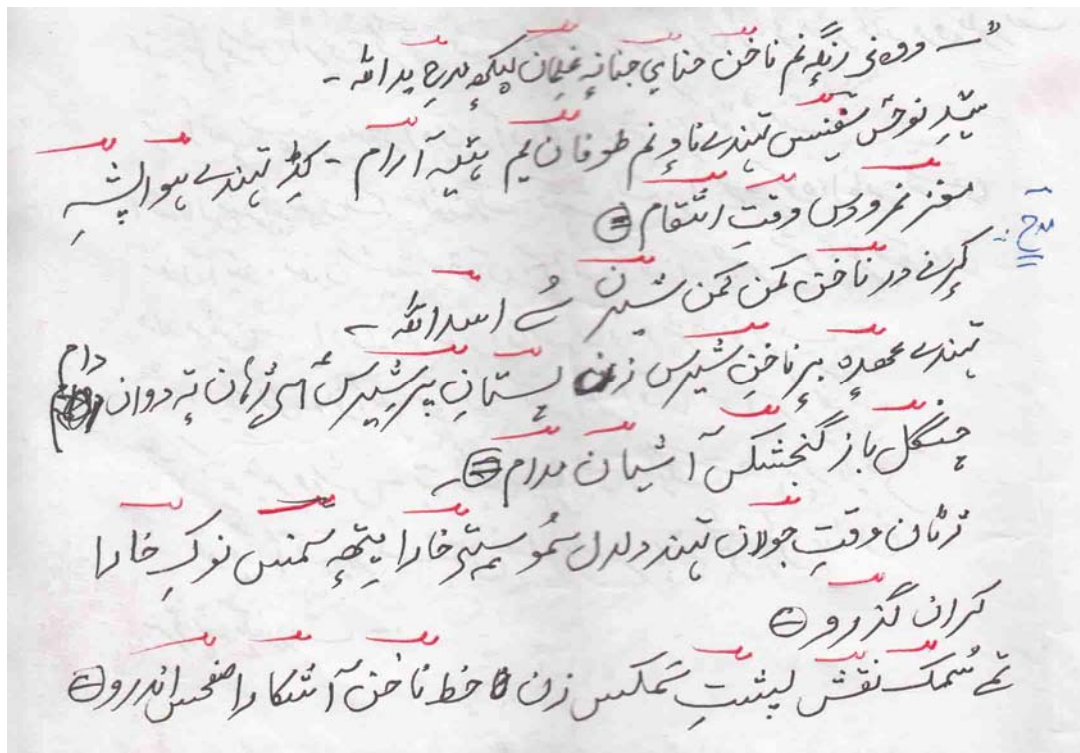
مے آکر شب تارہ بو بیدار زن آمو حی چشم ستارہ دیدہ اقبالا
 اوس موعے لیلانے لیلے ختن ختن نافہ در خم -
 میان دل مجنون تہ مجلس سلسلہ و داد زہیو نعت تہ تونہ ہم ①
 کورے نظار را ہر طرفہ ڈیوٹھم آران مناظر اپانہ وانی غزال تہ عدلا -
 دیان آمو حوہ بعینہ (بعینہی) میان نعل دلدل پادشاہ عرب مجم
 ہلال یہ پیش بینی جھنے مے کر مشر تر او سکھ در بستہ عم
 شاہ صحرائی جوڈر شہسوار بخشیم مے زین پوش چینی نگارا
 روٹھم ہانس اکھ کر تہ زرتار بندہ پرتھ ستارس در تم عرق چین وارا -
 مے جھم دتت مت ناخن پان سر خطا کورم نخچیر ماہ فلک سخیر
 یہ چانی ہم چشمی مے سستی خطا و آمو ②
 اوس ہر سر غرار عرب پشتک چار یا مشک اذفر تہدے دورو ③
 تہدے غلام قنبر سرد ذوالقرنین بواز حسمت از شولت و از فر دورو ④
 لیکن غالین مندر لیس نہ آسیدہ معنیچ بویا - کر یا آشکارا تہدے شیر ⑤

(سید محمد انیس کاظمی، ص ۲۴۳)

با کمی دقت متوجه می‌شویم که چگونه متن و حاشیه‌این مرثیه با مروارید و جواهر فارسی مزین گردیده است. و یا به قول انیس کاظمی استفاده واژه های فارسی برای مرثیه سرایان، دیگر به نوعی الزام و غیر قابل انکار بدل شده بود، زیرا فصاحت و بلاغت فارسی در کشمیر چنان شهرت یافته بود که سرودن شعر به زبان دیگر از ارزش آن می‌کاست.

۴- منشی محمد یوسف و منشی مصطفی علی: از این دو شاعر مشهور و عزیز مرثیه هایی بصورت مشترک در دست می‌باشد که برخی از آنها عبارتند از: گوهر - طوطی - شست و شو - طور - لاله - وعظ - موسیقی (ساز) - دولت - سرور - شیشه - انار - پر - جمشید - قیامت - ناخن - کھف و غیره.

نمونه‌ای از مرثیه "ناخن"

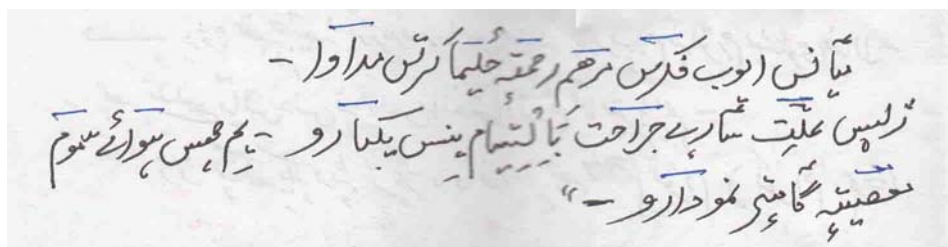

(مقبول ساجد، ص ۷۲)

این ترکیب بند "حمد" داری ۱۸ الی ۲۱ واژه فارسی است.

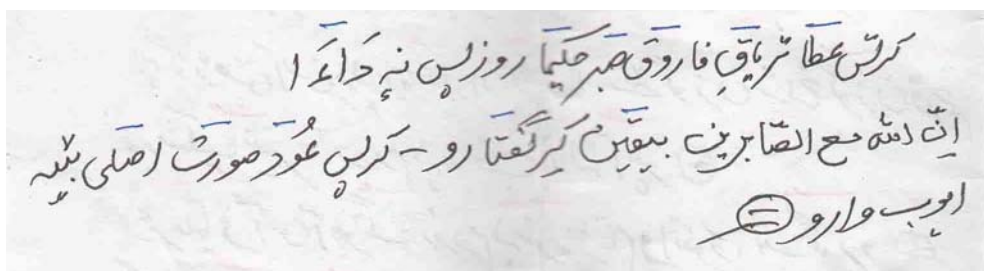
۵. حکیم حسن علی: مرثیه های ایشان عبارتند از: مزاج - فروع دین - خیال - بی نقطه - نار - کاسه - طفلی - صبر - سر - جهنم و غیره. نکته جالب این است که حکیم حسن علی مرثیه‌ای به نام "بی نقطه" را سروده است که در آن هیچ نقطه‌ای وجود ندارد. ایشان نیز با استفاده از واژه های شیرین فارسی مرثیه های خود را شیرین تر کرده است.

نمونه‌ای از مرثیه "صبر":

این مرثیه از صبر حضرت ایوب (ع) آغاز می‌گردد و به صبر سید شهادت خاتمه می‌یابد (مقبول ساجد، ص ۱۵۲)

نمونه‌ای دیگر:

در این سه مصرع از ۲۱ واژه ۱۱ واژه فارسی استفاده شده است (همان، ص ۱۵۲)

از مطالعه مرثیه کشمیری بر می‌آید که مصنفان مرثیه کشمیری خود از طبقه برگزیده علما و فضلا بوده‌اند. اینها نه فقط به زبان عربی قادر بودند، بلکه به زبان فارسی هم دست قدرت داشتند و از اسناد قرآنی، احادیث نبوی و دیگر واقعات تاریخی استشهاد نموده‌اند. شاعران دیگری همانند میرزا ابوالقاسم، منشی صفدر علی، منشی شاه محمد، خواجه محمدباقر، حکیم محمدعظیم، منشی محمدعلی و غیره نیز مرثیه‌های فراوانی سرودند که نه تنها لبریز از کلمات و محاورات فارسیهستند، بلکه از لحاظ معنی و محتوا، نشانگر نقش و تاثیر زبان و ادب فارسی نیز می‌باشند. اما با توجه به محدودیت از ذکر آنان خودداری کرده و به بررسی مرثیه‌های شاعران معاصر می‌پردازیم:

۳- مرثیه سرایی کشمیری در دوره معاصر

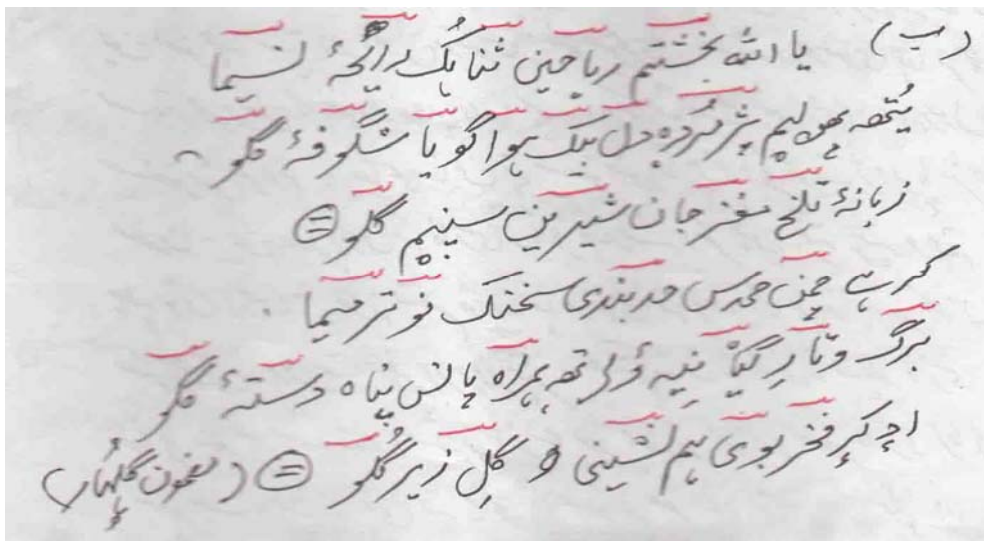
بعد از آزادی هندوستان از سلطه انگلیس (۱۹۴۷) مرثیه سرایان معاصر فن مرثیه سرایی را حفظ کردند. آنان در مرثیه‌های خویش فارسی را همچنان جایگاه خاصی بخشیدند تا اینکه کلام آنان از فصاحت و بلاغت نیفتد. مرثیه سرایان معاصر در بهره‌گیری از زبان و ادب فارسی از قدما پیشی گرفتند. در آثار آنان تاثیر زبان و ادب فارسی به وضوح مشاهده می‌گردد. آنان مطالب خود را با بهره‌گیری از آثار سعدی، حافظ، مولانا و دیگر بزرگان ادب فارسی به نحوی مطلوب مزین نموده‌اند.

علاوه بر این، مرثیه سرایان معاصر از شاهکارهای علمی، فقهی، تاریخی، تحقیقی... مجتهدین عظام و علمای کرام و اساتید برجسته ایران اسلامی همچون امام خمینی (ره)، آیت بروجردی، علامه طباطبایی، استاد شهید مطهری، دکتر شریعتی و غیره برای مرثیه سرای خوب استفاده بردند و می‌برند. کما اینکه کتاب "تحریفات کربلا" نوشته استاد شهید مطهری مرثیه سرایان کشمیری را وادار به تحقیق و تجدید در آثار خویش نموده است.

شاعران معاصر مرثیه سرای کشمیری و آثار آنها: www.anjom.com
برخی از مرثیه سرایان معاصر و آثارشان به شرح ذیل می‌باشد:

۱. سیدابوالحسن موسوی ضیغم میربحری

ایشان یکی از مرثیه سرایان معاصر کشمیری باشند و تاکنون مرثیه‌های زیادی سرودند. تعدادی از مرثیه‌های وی در کتاب او بنام "لسان‌الذاکرین" به چاپ رسیده است. برخی مرثیه‌های ایشان عبارتند از: جلوس - اخلاص - امتحان - آرام - عشق - وطن - گلهار (نیلوفر) و غیره. اینک نمونه‌ای از مرثیه "گلهار" (نیلوفر) ملاحظه فرمایید:

(سیدابوالحسن موسوی ضیغم میربحری، ص ۹)

در این ترکیب بند حدود ۴۷ کلمه به کار رفته است که در آن حدود ۳۱ کلمه از واژه های فارسی می باشد. جالب اینجاست از لحاظ معنی و محتوا، بیت های فوق اینگار از گلستان سعدی مأخذ گردیده اند. ملاحظه فرمایید:

رسید از دست محبوبی بدستم	گلی خوشبوی در حمام روزی
که از بوی دل آویز تو مستم	بدو گفتم که مشکی یا عبیری
ولیکن مدتی با گل نشستم	بگفتم من گل نا چیز بودم
وگر نه من همان خاکم که هستم	همان همنشین در من اثر کرد

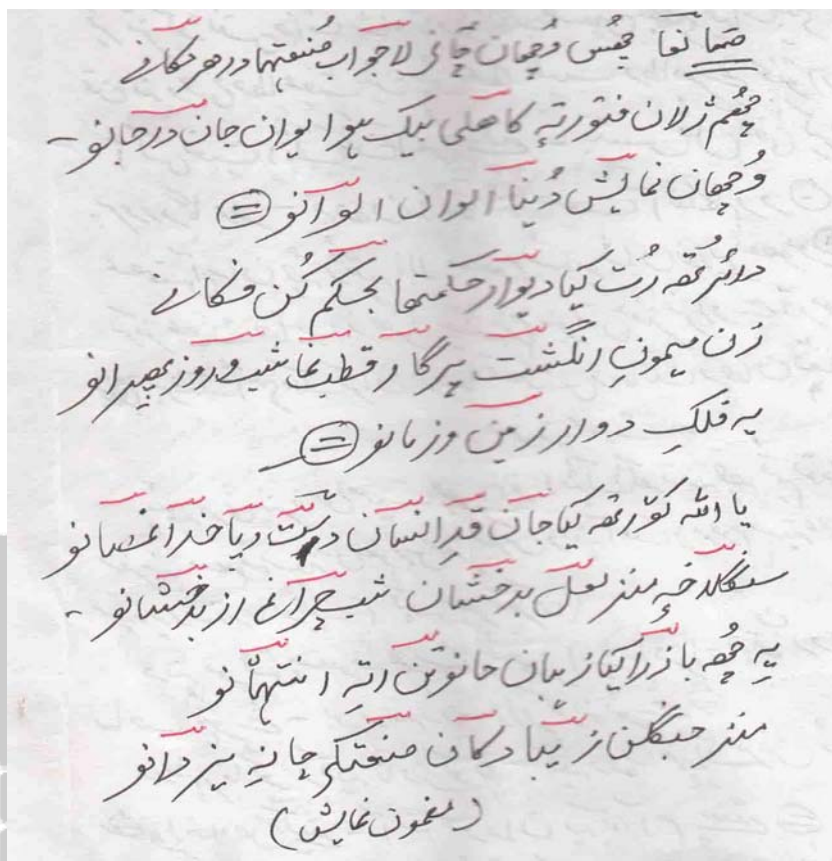
گلستان سعدی

لذا معلوم می شود که شعرای کشمیری نه فقط به زبان عربی قادر بودند، بلکه به زبان فارسی هم دست قدرت داشتند و از آثار شاعران برجسته ایرانی امثال شیخ سعدی، حافظ شیرازی، مولوی، محتشم کاشانی ..... بهره جستند

۲. سید محمد انیس کاظمی: **بیتی یزوهشهای زبان و ادبیات فارسی**

ایشان یکی از موفقترین مرثیه سرایان معاصر کشمیر هستند. نامبرده شاعر، محقق و نویسنده معروفی است و دارای آثار ارزنده و برجسته ای می باشد. ایشان علاوه بر زبان اردو، کشمیری و عربی تسلط کافی را بر زبان فارسی دارند. لذا با توجه به اینکه چندین بار به ایران سفر نموده است، توانسته است از منابع مختلف مذهبی، علمی، تاریخی، فرهنگی تحقیقی و..... بهره خوبی ببرد. ایشان سهم ارزنده ای در احیای زبان فارسی از طریق آثار خویش را دارند. علاوه بر تالیفات تاریخی از آثار برجسته ایشان می توان مرثیه های مختلف از جمله: نمایش - احرام - سفر - بول باش - شجرت الیقین - عصمت - اکرام (بدون استفاده از نقطه) و غیره را نام برد.

نمونه‌ای از مرثیه "نمایش"

دانشگاه هرمزگان

ادبیات فارسی (سید محمد انیس کاظمی، ص ۹)

آنچه عیان است چه نیاز به بیان است

برای مردم کشمیر فارسی تنها یک زبان تلقی نمی‌شود، بلکه از وجهه‌ای مقدس گونه نیز برخوردار است. در میان توده مردم، زبان فارسی حرمت و جایگاهی بلند یافته است. استفاده از زبان فارسی برای سرودن شعر کشمیری یک افتخار محسوب می‌شود.

سید محمد انیس کاظمی چند سال پیش به ایران سفر نموده و روزی در قم طی زیارت حضرت معصومه (ع) بنا به درخواست یکی از مومنین کشمیری مرثیه "عصمت" را همانجا در حرم حضرت معصومه (ع)، سروده است. در این مرثیه عظمت، فضیلت و کرامات حضرت معصومه (ع)، را با اشعار زیبای کشمیری که مملوع از کلمات و محاورات فارسی اند بیان گردیده است.

(سید محمد انیس کاظمی، رته لوه)

۳. مولوی محمد یوسف:

ایشان نیز یکی از مرثیه سرایان معاصر کشمیر هستند و آثار ایشان محققانه می‌باشد. وی موفق شده است با بکارگیری از کلمات ساده و آسان فارسی مطالب خود را به نسل جدید ارایه نماید. آثار او دارای اسناد موثق و معتبر می‌باشند و ایشان در تخلیق آثار خویش از کتاب "تحریفات کربلا" نوشته استاد شهید مطهری استفاده شایانی برده است. برخی مرثیه‌های ایشان عبارتند از: خمس - سرافرازی - شمس - جانبازی و غیره. (مولوی محمد یوسف، "رته سری اچهر"، ۲ جلد)

برخی دیگر از مرثیه سرایان معاصر عبارتند از:

سید محمد موسوی چهارترگامی، سید اکبر هاشمی، غلام رسول ستوش

نتیجه گیری:

آثار فراوانی در کشمیر وجود دارد که نشان دهنده تاثیر زبان و ادب فارسی بر مرثیه سرایی کشمیری است. بعد از گذشت قرن‌ها این تأثیر و نفوذ در زمینه مرثیه سرایی کشمیری روز افزون بیشتر و عمیق تر گردیده است. اکنون بر ما است که در کشمیر آثار مرثیه سرایی، چه فارسی چه کشمیری شناسایی شود و از ابعاد مختلف مورد بررسی قرار گیرد. چرا که زبان فارسی تاریخ پانصد ساله در کشمیر در بر دارد و این زبان در هر رگ و پی زندگی اثر و نفوذ خود را پیدا کرد و تقریباً (۶۰٪) شصت درصد الفاظ فارسی در زبان کشمیری استفاده می‌گردند که امروزه هم به کار برده می‌شود. اگرچه واژه های بیگانه امثال انگلیسی در دیگر اصناف شعری کشمیری رسوخ کرده است اما این تنها مرثیه سرای کشمیری است که حتی یک حرف و یا یک واژه انگلیسی در آن یافته نمی‌شود. لذا باید تحقیق شود و مشخص شود چه علتی باعث شده مرثیه سرایی نسبت به دیگر اصناف رشد چشمگیری داشته و چه گونه می‌توان چنان تاثیری در دیگر اصناف افول کرده ایجاد کرد.

فهرست منابع:

۱. شمس الدین احمد، "سیری مختصر در چگونگی زبان فارسی در کشمیر" هشتمین کنگره تحقیقات ایرانی، ایران.
۲. الطاف حسین، "کشمیر زخم خورده" انتشارات اطلاعات، تهران.
۳. غلام رسول جان، "زبان فارسی و مرثیه گویی در کشمیر" سومین ره آورده.....، چاپ دانشگاه تربیت مدرس. ف تهران.
۴. سید محمد انیس کاظمی، "تاریخ مرثیه سرایی کشمیری" چاپ کشمیر، ۲۰۰۲.
۵. سید محمد انیس کاظمی، "رتنه لوله (کشمیری)" چاپ کشمیر، ۲۰۰۸.
۶. سید محمد انیس کاظمی، "تبرکات حکیم عبدالله و منشی محمد یوسف بابا" چاپ کشمیر، ۲۰۰۴.
۷. مقبول ساجد، "کلیات منشی مصطفی علی و منشی محمد یوسف بابا" چاپ کشمیر، ۲۰۰۲.
۸. قاسم کلیم، "کلیات خواجه حسین میر"، جلد اول، چاپ کشمیر، ۲۰۰۴.
۹. مقبول ساجد، "نقوش خواجه دایم" چاپ کشمیر، ۲۰۰۶.
۱۰. مولوی محمد یوسف، "رتنه سری اچهر (حروف خونین)"، ۲ جلد، چاپ کشمیر.

هفتمین همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی

www.anjomanfarsi.ir